O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI

MUQIMIY NOMIDAGI

QO'QON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

5141800- "Defektologiya" ta'lim

yo'nalishi IV "A" guruh talabasi

Maxmudova Maftunaning

"Imkoniyati cheklangan bolalar oilasidagi munosabatlar va tarbiyaning muhim usullari"

mavzusidagi

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar: F.Teshaboyeva

Qo'qon – 2014

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
MUQIMIY NOMIDAGI QO'QO'N DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
Bitiruv malakaviy ishning bajarilish darajasiga berilgan

T A V S I Y A N O M A

Pedagogika fakulteti "Defektologiya" kafedrasi
defektologiya ta'lim yo'nalishi IV **guruh talabasi**

Maxmudova Maftuna **ning**

Imkoniyati cheklangan bolalar oilasidagi munosabatlar va tarbiyaning muhim usullari **mavzusidagi bitiruv malakaviy ishi**

Ish rahbari: F. Teshaboyeva
(ismi va familiyasi,unvoni)

Ish rahbarining xulosasi

Mazkur ish reja asosida ilmiy-uslubiy adabiyotlardan o'rinli foydalanilgan holda mazmunli yoritilgan. BMIni himoyaga tavsiya etaman

F. [signature] (imzo, muddati)

Kafedra mudirining xulosasi

BMI reja asosida yozilgan bo'lib imkoniyati cheklangan bolalar oilasidagi munosabatlar va tarbiyaning muhim usullari nazariy va amaliy jihatdan asoslangan ishni himoyaga tavsiya etaman

[signature] (imzo, muddati)

Taqrizchining xulosasi

Ushbu mavzu o'zining nazariy va amaliy ahamiyati bilan dolzarb hisoblanadi. Ishni himoyaga tavsiya etaman

[signature] (imzo, muddati)

Himoyaga qo'yish haqida xulosa

Ilmiy rahbar xulosasi, kafedra mudiri va taqrizchining xulosasiga ko'ra himoyaga tavsiya etiladi.

[signature] (fakultet dekanining imzosi,muddati)

Muqimiy nomidagi Qo'qo'n davlat pedagogika instituti
"Defektologiya" ta'lim yo'nalishi __IV__ guruh talabasi
___Maxmudova Maftuna___ ning bitiruv malakaviy ishiga ilmiy rahbarning

XULOSASI

1. Bitiruv malakaviy ishning mavzusi "Imkoniyati cheklangan bolalar oilaridagi munosabatlar va tarbiyaning muhim usullari".

2. Bitiruv malakaviy ishning tavsifi BMI kirish, 2 bob, xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yhatidan iborat.
a) muammoning qoyilishi (dolzarbligi) Ushbu mavzu ilmiy tadqiqot ob'ekti sifatida mamlakatimizda yetarli darajada o'rganilmaganligi uchun ham dolzarb muammo sanaladi

b) nazariy va amaliy asoslanganligi Ishda imkoniyati cheklangan bolalar oilaridagi munosabatlar va nuqsonli bolalarga ta'lim berishning muhim usullari nazariy jihatdan maxsus adabiyotlarni tahlil qilgan holda o'rganilgan. Keyingi qismda nazariy masalalar amaliy jihatdan asoslab berilgan.

v) mazmuni Ishning kirish qismida mavzuning dolzarbligini, maqsad va vazifalari aniq belgilangan. I bobda oila va unda farzand tarbiyasidagi ahamiyati, II bobda nuqsonli bolalarni oilasidagi munosabatlar, ularga bo'lgan salbiy va ijobiy yondashuvlar nazariy va amaliy jihatdan asoslab berilgan.

g) yozilish uslubi Ish bitiruv malakaviy ish Nizomi talablariga muvofiq holda mazmunli tarzda yozilgan.

d) tajriba ishlari natijalarining yoritilishi Ishning tadqiqot qismida oiladagi ta'lim-tarbiyani samarali bo'lishida ota-onalar va MMTM larining hamkorligi o'ta muhim ahamiyat kasb etishi yoritilgan va amaliy asoslangan natijalar tahlil qilingan.

e) ishdagi kamchiliklar Ishda imloviy xatolarga yo'l qo'yilgan.

j) himoyaga tavsiya Ish tugallangan shaklda bo'lganligi uchun uni himoyaga tavsiya etaman.

Ilmiy rahbar __F. Yoqubova__ / [signature] /

Sana __28.05__ 2014 yil

Muqimiy nomidagi Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti
«Defektologiya» ta'lim yo'nalishi

V guruhi talabasi

Maxmudova Maftuna ning bitiruv malakaviy ishiga

TASHQI TAQRIZ

1. Bitiruv malakaviy ishning mavzusi "Imkoniyati cheklangan bolalar oilasidagi munosabatlar va tarbiyaning muhim usullari"

2. Bitiruv malakaviy ishning tavsifi Bitiruv malakaviy ish kirish, 2 bob, foydalanilgan adabiyotlardan iborat tarkibiy tuzilmada yozilgan. Ishning har bir bobi xulosalangan. Umumiy xulosa qismida esa bir necha tavsiyalar berilgan.

3. Bitiruv malakaviy ishning ijobiy tomonlari Ishda imkoniyati cheklangan bolalar oilasidagi munosabatlar va tarbiyaning muhim usullarini nazariy va amaliy jihatlari asoslab berilgan.

4. Bitiruv malakaviy ishning kamchiliklari Ishda imloviy xatolarga yo'l qo'yilgan. Bitiruv malakaviy ishda imkoniyati cheklangan bolalar oilasidagi muammolar va bunday bolalarning jamiyatda moslashuvi jarayonini muammoli holatni bozasida yana da kengroq [illegible] maqsadga muvofiq bo'lar edi.

a) yozilish uslubi Ish tizim talablari asosida mazmuni, ilmiy - uslubiy talablar asosida yozilgan

5.Taklif va tavsiyalar Ishda umumiy xulosa qismida imkoniyati cheklangan bolalar oilasidagi munosabatlarni ijobiy tomonga o'zgartirish bo'yicha tavsiyalarga kengroq o'rin berilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Xulosa Ish nazariy va uslubiy jihatdan tugallangan shaklda tayyorlangan bo'lgani uchun uni himoyaga tavsiya etaman.

Taqrizchi: R. Нуманбаев
Ish joyi: 4 мактаб - интернат
Lavozimi: рахбар

[signature]

Sana: ____________ 20 yil

Mundarija:

Kirish.

I bob. Imkoniyati cheklangan bolalarni oilada tarbiyalash.

I.1. Oila - tarbiya o'chog'i.

I.2. Bolalarda uchraydigan nuqsonlar va ularning kelib chiqish sabablari.

I bobga xulosa

II bob. Imkoniyati cheklangan bolalar oilasidagi munosabatlar va tarbiyaning muhim usullari.

II.1. imkoniyati cheklangan bolalar bilan ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar.

II.2. Ko'zi ojiz va eshitishida muammosi bor bolalar tarbiyasi.

II.3. Ekspremental tadqiqot natijalari va tahlili.

II.4. Aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalar bilan korreksion – tarbiyaviy va ta'limiy ishlarni olib borish. (Metodik tavsiyalar)

II bobga xulosa

Umumiy xulosa.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

Kirish.

Mamlakatimiz mustaqillikni qōlga kiritgan davrni sarhisob qilsak, hukumatimiz tomonidan inson manfaatlarini kōzlash va ximoyalash jarayonida jamiyatimizning alohida yordamga muhtoj qatlamiga jiddiy e'tibor qaratib kelinayotganini kuzatamiz. BMT ning bolalar muammolari bilan shuğullanuvchi YUNISEF tashkilotining ijtimoiy monitoring natijalarida ham Ōzbekiston bu borada ōziga xos yutuqlarga erishayotgan davlatlardan biri ekanligi kōrsatiladi. Respublikamiz hukumati tomonidan olib borilayotgan ijtimoiy islohotlarda yosh avlodning tarbiyasi xususan, uning oilaviy tarbiyasiga munosib omil sifatida qaraladi. Jumladan, Prezidentimiz I. A. Karimov oila jamiyatning asosiy bōğini sifatida avlodning ta'lim-tarbiyasida muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlab: „Oila haqida gapirar ekanmiz, avvalambor, oila ... kelajak nasllar qanday inson bōlib yetishishiga bevosita ta'sir kōrsatadigan tarbiya ōchoği ekanini tan olishimiz darkor" „... farzandlar oilaviy hayot

maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi, his etadi" deb fikrlarni bildiradi.

Birlashgan Millatlar tashkiloti Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkilotlarining ma'lumotlariga ko'ra yer kurrasi aholisining 20 % turli xil; jismoniy, aqliy sensor va harakat a'zolarida nuqsonlarni bo'lgan insonlar tashkil qiladi. Sog'liqni saqlash, Mehnat va Aholini Ijtimoiy muhofaza qilish vazirliklarining ma'lumotlariga ko'ra O'zbekistonda turli xil nuqsoni bo'lgan bolalar yani aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan 12 %, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar (kar bolalar) 5 %, zaif eshituvchilar 4 %, ko'zi ojiz 7,5 %, zaif ko'ruvchilar 5 %, tayanch - harakat a'zolarida nuqsoni bo'lgan bolalar 2,5 % tashkil etilgan.

YUNESKO ma'lumotlariga ko'ra ular orasida alohida yordamga muhtoj bolalar hammasi bo'lib 200 million atrofida ekanligi qayd etilgan.

Prezident I. A. Karimov aytganlaridek; Farzandlari sog'lom yurt, "qudratli bo'ladi, qudratli yurtning farzandlari

sog'lom bo'ladi " Sog'lom avlodni tarbiyalab o'stirish g'oyatda ma'suliyatli vazifa, shu bilan birga insonparvar siyosat natijasidir. Imkoniyati cheklangan bolalarni turmush faoliyatidagi cheklanishlarni bartaraf etish, to'laqonli hayot kechirishlariga jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy turmushida faol qatnashishlariga shuningdek o'zlarining fuqarolik burchlarini bajarishlariga imkon beradigan qulay shart-sharoitlar yaratish insonparvarlik siyosatining asosiy mazmunini tashkil etadi.

Bolalar huquqlari to'g'risidagi Konventsiya " ning 23-bandida imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim-tarbiyasi xususida quyidagicha ta'kidlangan: Nogiron bolaning maxsus ehtiyojini aniqlab, uning ijtimoiy hayotga qo'shilishi va shaxs sifatida rivojlana olishiga yetaklovchi vosita hisoblangan bolalarni huquqini ximoyalash va ularni sog'ligini tiklash, reabilitatsiya qilish ta'lim olishi yashashi uchun qulay sharoitlar yaratish kabi bir qator dolzarb masalalar qayd etilgan. Millatning alohida

ximoyaga muhtoj nogiron shaxslarga bo'lgan munosabati jamiyatning ma'naviy va axloqiy ko'rsatkichlarida ifodalanadi. "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning" 23-bandi jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsonlari bo'lgan bolalar va o'smirlarni o'qitish, ularni tarbiyalash, davolash, reabilitatsiya qilish uchun ixtisoslashtirilgan yoki umumta'lim muassasalariga yuborish va ulardan chiqarish ota-onalarning yoki boshqa qonuniy vakillarning roziligi bilan psixologik - tibbiy - pedagogik komissiyaning xulosalariga binoan amalga oshirilishi hamda ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarining o'quvchilariga qisman yoki to'la davlat ta'minotida bo'lishi qayd etilgan.

Ushbu masalalar O'zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi asosida qabul qilingan qator qonun va normativ hujjatlarda o'z ifodasini topmoqda. Konstitutsiyaning (63, 64, 65, 66) bandlari "Sog'lom avlod" uchun davlat dasturining 6-41-bandlari "Oila kodeksi" (1998 yil) "Ona va bola skriningi" dasturi (1998

yil) „Ijtimoiy himoya yili davlat" dasturi 2007 yil „Bola huquqlarini kafolati" 2008 yil, Yoshlar yili. 2009 yil, davlat dasturi „Barkamol avlod" yili davlat dasturi 2010-yil va „Mustahkam oila" yili davlat dasturi 2012 yil Obod turmush" davlat dasturi 2013 yil Sog'lom bola" davlat dasturi 2014 yil jamiyatimizning tarkibiy qism bo'lgan alohida yordamga muhtoj bolalar, o'smirlarni ijtimoiy qo'llash, ularga ta'lim-tarbiya berish kasb-hunar o'rgatish jismoniy chiniqtirish inklyuziv ta'lim berish sog'lom bolalar qatoridan o'rin olib o'z qobiliyati imkoniyatlarini ko'rsata olishga asos soluvchi chora-tadbirlar alohida qayd etilgan. 2011 yilning noyabr oyida Onalik va bolalikni muhofaza qilish" mavzusida o'tkazilgan xalqaro simpozim nihoyat muhtaram prezentimiz tomonidan 2014 yilni „Sog'lom bola" yili deb e'lon" qilinishi, davlat dasturini ishlab chiqilishi va boshqa meyoriy hujjatlarning bandlari quyidagi dolzarb masalalarga qaratilgan. Nogironlikni oldini olish, homilador ayollarda tug'ma va

boshqa patologiyalarni erta aniqlash, oilada bola tarbiyasiga e'tiborini kuchaytirish, sog'lom farzandni voyaga yetishi uchun ota-onaning sog'lom bo'lishi, oilada sog'lom turmush tarzini kechishi, farzandni jismoniy, aqliy hamda ma'naviy jihatdan barkamol qilib tarbiyalash kabi dolzarb masalalar qayd etilgan.

Yuqoridagi fikrlarni inobatga olib malakaviy bitiruv ishi mavzusini "Imkoniyati cheklangan bolalar oilasidagi munosabatlar va tarbiyaning muhim usullari" deb nomladik.

Tadqiqot maqsadi: "Imkoniyati cheklangan bolalar oiladagi munosabatlar va tarbiyaning muhim usullari"ni tadqiq etish.

Tadqiqot vazifalari:

- Muammo yuzasidan pedagogik metodik psixologik adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish.
- Ota-onalar orasida savolnoma o'tkazish va uning natijalarini tahlil qilish.
- Imkoniyati cheklangan bolalar oilasidagi munosabatlarni o'rganish va tahlil qilish;
- Ko'zi ojiz va eshitishda nuqsonli bolani tarbiyalash

usullari va mavjud muammolarni o'rganish.

Tadqiqot ob'ekti: Maktabgacha va maktab yoshidagi turli nuqsonga ega bolalar va ularning ota-onalari.

Tadqiqot predmeti: Imkoniyati cheklangan bolani oilada tarbiyalash jarayoni.

Tadqiqot metodi:

- Tadqiqot mavzusiga oid adabiyotlarni tahlil etish;
- Tarbiyachi ota-onalar bilan suhbat savol-javob o'tkazish;
- Ta'kidlovchi eksperiment o'tkazish;
- Eksperiment natijalarini tahlil etish.

Tadqiqotning metodologik asosi;
O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "Sog'lom bola" davlat dasturi, "Prezident I.A. Karimov asarlaridagi ta'lim-tarbiya va komil inson to'g'risida"gi g'oya va fikrlari.

Bitiruv malakaviy ishimiz kirish, 2 bob, boblarga xulosa, umumiy xulosa va foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

I bob. Imkoniyati cheklangan bolalarni oilada tarbiyalash

I. 1. Oila tarbiya o'chog'i

Oila jamiyat hayotini olg'a yuruvchi uni yanada yuksak bosqichlarga ko'tarib ravnaq toptiruvchi kelajak avlodlarni sog'lom barkamol komil inson qilib tarbiyalab voyaga yetkazish uchun zamin yaratuvchi o'chog'dir.

Prezidentimiz I. A. Karimov oilaga bo'lgan munosabatlarini ushbu so'zlar bilan ifodalayoli. Oila haqida gapirar ekanmiz, „avvalambor oila hayotining abadiyligi avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga kelajak avlodlarga nasllar qanday inson bo'lib yetishishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'i ekanini tan olishimiz kerak"

Darhaqiqat bola tarbiyasi juda murakkab jarayon hisoblanadi. Tarbiyaning asosiy o'chog'i esa oiladir. Tarbiya faqat ota-onaning shaxsiy ishi bo'lib qolmasdan balki ularning ijtimoiy burchi hamdir. Ma'lumki shaxsning qadri uning jamiyatdagi tarbiyasiga bog'liq bo'ladi. Tabiiyki bolalarga ilk tarbiyachi

ota - ona xisoblanadi. Bolalarni oilada tarbiyalash davomida ularga hayot haqidagi, odamlarning yaxshi yomon xulqlari jamiyatda bajaradigan ishlari haqida dastlabki tasavvurlarni berish lozimdir. Bolalarning oiladagi foydali odatlarni ôzlashtirishlari hamda hayot tajribalarni oltirishlari ular tarbiyasida muhim ahamiyatga ega. Tarixdan bizga ma'lumki buyuk allomalarimiz bola tarbiyasiga muhim e'tibor qaratib, bu haqida ôz asarlarida alohida tôxtalib ôtganlar.

Rizouddin ibn Faxriddinning "Oila" nomli risolasida " "Bola tarbiyasi yomon niyat bilan emas sabr - toqat, matonat, mehribonlik, chidamlilik, shavkatu - sezgirlik bilan bôlishi kerak. Bundan bolaning tizginsiz hayvon kabi ôz holiga tashlab qôyish kerak degan gap kelib chiqmaydi. Zarar bilan foydani ayira olmagan yosh gôdakni nazoratsiz tutish ulug xatodir. Balki uni qattiqlik bilan yumshoqlik ôrtasida adolat bilan tarbiyaga qilmoq kerak" degan fikrlar berilgan.

Tib ilmining sultoni

Ibn Sino yosh bolani yaxshi axloqli, jismoniy sog'lom bo'lishi uchun tarbiya jarayonida shaxsiy namuna bo'lish usuli g'oyat katta ahamiyatga ega ekanligini qayta-qayta uqtirib o'tadi.

Oila ijtimoiylashuvining bosh instituti bo'lib, u orqali bola asosiy ijtimoiy bilimlarini, ma'naviy ko'nikma va malakalarni egallaydi, ma'lum qadriyat va ideallarni qabul qiladiki, bular teng jamiyatda yashashi uchun zarur bo'ladi.

Pedagog - psixolog olimlar izlanishlaridagi jamiyatimiz taraqqiyotining ijtimoiy - siyosiy jihatlari milliy istiqlol mafkurasining tarixiy negizlari o'tmishda o'tgan allomalarning g'oyaviy qarashlari, oila va oilaviy tarbiya masalalariga bag'ishlangan fikr - mulohazalari inson va jamiyat ruhini boyitadi, sog'lom, ma'naviy-axloqiy ruhni saqlash va mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu g'oya va qarashlarni jumladan, nogiron bolalarni oilada tarbiyalash maqsadlariga qaratilgan bunyod-

kor gōyalar deyishimiz mumkin.

Yaxshi kishilarning suhbatlaridan baxramand bōlishga halollik va tōǧri sōzlikka undaydi. Pedagog psixolog olimlar izlanishlaridagi jamiyatimiz taraqqiyotining ijtimoiy - siyosiy jihatlari milliy istiqlol mafkurasining tarixiy negizlari ōtmishda ōtgan allomalarning ǧoyaviy qarashlari oila va oilaviy tarbiya masalalariga baǧishlangan fikr - mulohazalari inson va jamiyat ruxiyini boyitadi, soǧlom ma'naviy - axloqiy muhitni saqlash va mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu ǧoya va qarashlarni, jumladan nogiron bolalarni oilada maqsadlariga qaratilgan bunyodkor ǧoyalar deyishimiz mumkin.

Bizning davrimiz uchun A. Navoiyning inson kamoloti haqidagi fikrlari ulug' tarbiyaviy xazina bōlib, sajoil kishilarimizni oliyjanob tarbiyalashga xizmat qiladi.

Amerikaning taniqli jamoat arbobi Xillari Klintonning "Bir bolaga yetti mahalla ota - ona" nomli kitobi kōpchilikka yaxshi tanish. Uni nafaqat qōshma shtatlarda

balki dunyoning turli burchaklaridagi mamlakatlarning ŏģil va qizlari murabbiylar hamma sevib ŏqimoqda. „Barchamiz, buni tan olamizmi yoki yŏqmi farzandlarimiz nafaqat oilaviy qadriyatlarni kŏplab qadrlaydigan, balki oila va bolalarni ham qadrlayodigan davlatda voyaga yetishi uchun ma'sulmiz" – deb yozadi X. Klinton.

„Bir bola tarbiyasi uchun butun boshli mahalla ma'suldir" degan nuqtai nazardan kelib chiqadi.

Muallif ta'kidlaganidek; „Bolalar tashqi muhitda ham oilada ham kun kechirishadi. Ularning taqdiri dunyoga kelishi bilanoq, murabbiylar, ish beruvchilar, siyosiy arboblar, shuningdek ularning taqdiriga bivosita va bilvosita dahldor bŏlgan boshqa qatnashchi kishilarning muruvvatlariga, mehrlariga bogliq bŏlib, qoladi".

U. B. Klinton bolaligi haqida xikoya qilar ekan oilalarning ajralib ketishi haqida hamda yolģiz ota yoki onaning ŏz farzandini tarbiyalashi borasidagi dolzarb muammolar-

ŏz munosabatini bildiradi. Bu hodisa bola hayotida salbiy rŏl ŏynashini ta'kidlab ŏtadi.

Xulosa ŏrnida shuni aytish mumkinki, psixiatr va yozuvchi R. Klŏuz shunday degan edi: E'tiborsiz qoldirilgan bolalar erta bir kun ŏziga befarq qaragan dunyoning boshiga yetadi".

I. 2. Bolalarda uchraydigan nuqsonlar va ularning kelib chiqish sabablari.

Bolani biror bir nuqson bilan tug'ilishiga asosiy sabab ota-onalarning balog'at yoshiga yetmasdan turmush qurishi xususan yuqumkali kasalliklar bila-bilmasdan har xil dori-darmonlarni iste'mol qilish, giyohvandlik ichkilikka ruju qo'yish, qarindosh-urug'chilik irsiy kasalliklar, oiladagi nosog'lom turmush tarzi, gigenik qoidalariga rioya qilmaslik, ekologik muammolar va shu kabi boshqa sabablarga ko'ra nogiron bolalar dunyoga kelmoqda. Onalik va otalik hujayralari uchrashib ular birlashgach, bo'lajak farzand oldida onalik mas'ulligi boshlanadi. Chunki ona homiladorlikni birinchi kunidan boshlab qanday vaziyatda va sharoitda bo'lishi, atrofdagilarning unga bo'lgan munosabatidan kayfiyatining qay darajada ekanligi shod-xurramlik darajasini bolaning tug'ilgan paytdagi holatini belgilaydi. Agar bo'lajak ona doimo quvnoq kayfiyatda bo'lib o'zi

istagan ovqatni iste'mol qilsa, gōzal manzaralardan bahramand bōlib, qalbi oliy orzu va niyatlarga tōla bolsa homila bekami-kōst shakllanib rivojlanadi va durkun har taraflama sog'lom bola tug'iladi.
Mabodo aksincha bo'lsa, tug'ulajak bolaning ichki a'zolarining nozik tizimlarida har xil kamchiliklari paydo bōlib, ular albatta biron nuqson bilan tug'iladi.
Boladа mavjud bo'lgan turli nuqsonlar uning aqliy va jismoniy jihatdan bir meyorda rivojlanishiga halaqit beradi. Bola ōz tengdoshlariga nisbatan kechikib rivojlana boshlaydi.
Aqliy va jismoniy zaif bolalarning asab sistemasi, sezgi a'zolari tez-tez shamollaydigan yuqumli kasalliklarga chalinadigan bōladilar. Ularning kōpchiligida maktabgacha yoshdayoq oshqozon-ichak faoliyatining buzilishi, ōz muvozanatini saqlash va harakat qilish ōz-ōzini boshqarish kamchiliklari qōl va oyoq mushaklarini umuman pastligi natijasida bolada tcrarak

atrofni tasavvur qila bilmaslik singari nuqsonlar yaqqol kozga tashlanadi.

Kelib chiqish sabablariga kora har qanday anomal rivojlanish tugma yoki turmushda ottirilgan bolishi mumkin.

Tugma anomaliyalar kop jihatdan homilador onaning sogligi va yashash sharoitiga boglig. Ona qornidagi homilaning rivojlanishiga infeksiya, intoksikatsiya, shikastlanish va boshqa omillar ta'sir etishi mumkin. Onaning homiladorlik davrida turli xil kasalliklar bilan ogrishi, ozboshimchalik bilan turli dori-darmonlarni bilar - bilmas iste'mol qilishi bolaning anomal bolib tugilishiga sabab bolishi mumkin.

Tugma anomaliyalar genetik, ya'ni irsiy omillar ta'siriga ham boglig bolishi mumkin. Masalan eshitish korish analizatori faoliyatining buzilishi aqliy zaiflikklarning nasldan bolaga otishi ham kuzatiladi (Daun kasalligi rezus faktorning mos kelmasligi va boshqalar).

Ota - onalarning alkogolizmi, narkomaniyasi, toksikomaniyalari ham bolaning anomal bōlib tugilishiga olib kelishi mumkin.

Turmushda orttirilgan anomaliyalar bola organizmiga tugilish vaqtida va undan keyingi davrlarda zararli omillar ta'sir etishi natijasida vujudga keladi. Tugruq vaqtida miya kasalliklari bolaning tugruq yōllaridan uzoq ōtishi, vakuum - ekstraktor yoki ombur solinishi bolaning kindigi ōralib, bōgilib qolishi (asfiksiya) va boshqalar ba'zan uning anomal rivojlanishiga olib kelishi mumkin.

Bolaning juda yoshligida turli kasalliklar bilan ogrishi masalan, meningit, meningoensefalit, otit, markaziy nerv sistemasining shikastlanishi va boshqa shu singari dardlarni boshidan kechirishi ham anomal rivojlanishiga sabab bōlishi mumkin.

Alohida yordamga muhtoj bolalarning muhofazasi hozirda davlat siyosati darajasiga kōtarildi kam ta'minlangan oilalarga, noch-

or larga davlatimiz tomoni-
dan jonkuyarlik qilib kel-
inmoqda. Alohida yordamga
muhtoj bolalar ta'lim - tarbi-
yasi, ularni oqish yozishga
ŏrgatish muammolarini ijti-
moiy hayotga moslashishlari-
ga kŏmak berish kasb - hu-
nar ŏrgatish oliy ta'lim
tizimida bilim olishi va
bu ishlarni samarali izlash
maxsus soha hodimlari ham-
da nogiron bolalar ota-ona-
lariga amaliy yordam
kŏrsatish kabi ma'suliyatli
ishlar Xalq Ta'limi, Oliy
Ta'lim vazirligi va boshqa
mu Ttasadi tashkilotlar tasar-
rufidagi soha mutaxassis-
lari uslubiyatchi amaliyot-
chilar olimlari tomonidan
amalga oshirib kelinmoqda.
Nuqsonli bolalarning aniqlash,
oqitish tarbiyalash kasb-
hunarga ŏrgatish, oqitish
1990 yil 1847 qarori bilan
Istiqbolli defektologiya "
"majmui maqsadli dasturi-
ni ishlab chiqildi ushbu
dastur nogiron bolalar
ta'lim - tarbiyasi kasb tayyor-
ligi ijtimoiy moslashuv-
lari kabi muammolar ma-
salalar yechimini topishga
xizmat etishga qaratilgan
edi. 2003 - yilda „Ta'lim

hamma uchun meyoriy harakat" dasturi, 2007-yilda ijtimoiy ximoya yili Davlat dasturi ishlab chiqildi. ushbu dasturlarda belgilangan chora-tadbirlar bu sohadagi muammolarning yechimini topishga xizmat qilmoqda. Chunonchi bu dasturda keng qamrovli yonalishga aid shunday vazifalar belgilangan:

- Aqliy yoki jismoniy nuqsonga ega bo'lgan bolalar yoki o'smirlarni ijtimoiy muhofaza qilish tizimini tashkil etish;
- Nogiron bolani oilada tarbiyalash uni ijtimoiy huquqiy muhofaza qilish uslubiy ta'minotini shakllantirish;
- Maxsus muassasalarda nogiron bolalarning ta'lim-tarbiyasining mazmuni va usullarini taqdiq qilish;
- Nogiron bolalar va o'smirlar mehnati va kasb tayyorligi ishlarini takomillashtirish;
- Yuqori malakali mutaxassis - olegfktologlarni tayyorlash boyicha sharoit yaratish;
- Nogiron bolalar ijtimoiy qo'llash tizimini moddiy texnik ta'minotini yaxshilash.

Lekin shuni ta'kidlash loximki, hanuzgacha psixologik - tibbiy pedagogik ko'rigidan ōtmagan rōyxatga olinmagan bolalar mavjudligi aniqlanmoqda. Ayniqsa viloyatlarda nogironlikning barcha turlari bōyicha mutaxassis defektolog - psixologlarning yetishmasligi bolalardagi nuqsonlarni aniqlashda tashxis markazlari ish faoliyatida qōllanilgan usullarning aksariyati iqtidorli hamda soğlom bolalarni saralashga qaratilganligi sababli shuningdek ushbu komissiya tarkibida birgina tor sohada defektologning bōlishi nuqsonli bolani keng qamrovli tekshiruvdan ōtkazib, unga aniq tashxis qōyish imkonini bermaydi. Hozirgi davrda ōz tarkibiga turli xil tor darajadagi mutaxassislar (defektolog, tibbiyot hodimlari, ijtimoiy pedagog, hamda psixolog) ni qamrab oluvchi psixolog - tibbiy - pedagog komissiyalar ish jarayoni uslublarini isloh qilish ularni tajribali mutaxassislar bilan ta'minlash, nogironlikni erta aniqlash, tashxisini yōlga qōyishga e'ti-

bor berilmoqda.

Ota - onalarning farzand taqdiriga savuqqonligi e'tiborsizligi sababli maxsus ta'lim tizimiga jalb qilinmay uy sharoitida qolib ketayotgan nogiron bolalar ham mavjudligi sir emas, albatta.

Bu xususda "Ta'lim tizimi, - deb yozadi L. S. Vigotskiy - nuqsonli bolani tarbiyalashning asosiy vazifasi boladagi nuqsonlarni bartaraf etish va uning hayotga integratsiyasini ta'minlashdan iboratdir..."

Oilaviy tarbiyaning asosiy vazifasi esa sog'lom va imkoniyati cheklangan - nogiron farzandlarini tarbiyalashda eng muhim omillarini qo'llashi maqsadga muvofiqdir.

I bobga xulosa.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki Psixiatr va yozuvchi R. Klaus shunday degan edi. "E'tiborsiz qoldirilgan bolalar erta bir kun o'ziga befarq qaragan dunyoning boshiga yetadi".

II bob. Imkoniyati cheklangan bolalar oilasidagi munosabatlar va tarbiyaning muxim usullari.

II. 1. Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ota-ona ortasidagi munosabatlar.

Bolaning rivojlanish bosqichlari kamoloti va barkamol bo'lib voyaga yetishishida oilada ota-onalarning pedagogik va psixologik munosabatlar asosiy rol o'ynaydi. Shubhasiz har bir ota-ona farzandining sog'lom va benuqson dunyoga kelishini kelajakda barkamol shaxs bo'lib yetishishini istaydi. Shunga ko'ra bola tarbiyasiga e'tibor qaratadi. Ammo ayrim onalarda ruhiy yoki jismoniy kamchilikka ega bo'lgan farzandlar tarbiyalanayotganligi ham ma'lum. Bu vaziyat ota-onalarning ruhiy holatiga kuchli ta'sir qiladi. Imkoniyati cheklangan bola mavjud bo'lgan oilalarning aksariyatida ayniqsa bola tug'ma nuqsonli bo'lsa psixologik muhit va bolaga bo'lgan munosabatdan normal rivojlanishdagi

bolalarga bo'lgan munosabatdan farq qiladi. Boladagi psixofizik buzilishlarni aniqlash, maxsus pedagogikaning ishda mutaxassis – defektolog hamda oilaning rolini to'g'ri anglashni talab etadi.

Nogiron farzandi bor oiladagi bola bilan ota-ona munosabati o'ta mee-xim va murakkab muammoni kasb etadi. Hamma gap shundaki, imkoniyati cheklangan bolalarning ijtimoiy moslashuvi ota-onaning tarbiyasiga va muomalasiga bog'liq. Bolalarning rivojlanishidagi kamchiliklar o'z navbatida ota-onasi bilan o'zaro yaxshi munosabatda bo'lishiga to'sqinlik qilishi shaxslararo muloqot usullarini shakllantirishni qiyinlashtirishi mumkin. Shuning uchun ham ko'plab mutaxassis olimlar nogiron bolaning ijtimoiy moslashuvida oilaning roli katta ekanligini alohida ta'kidlab o'tganlar.

Imkoniyati cheklangan bolalarga oilada ota-onalar munosabat turlari.

Avtoritar uslubdagi muno-

sababatlar;
Nevrotik holatdagi munosabat;
Psixosomatik holatdaigi munosabatlar;
Meyoridagi oddiy munosabatlar.
Avtoritar uslubdagi munosabatlarda ota-onalar ōzlarining shaxsiy xis-tuyğulari bilan yashashga intiladilar. Xalqimizning etnopsixologik xususiyatlariga kōra imkoniyati cheklangan farzandlari mavjud bōlgan ota-onalar farzandlaridagi nuqsonlari tevarak atrofdagilardan, qōni-qōshnilardan, qarindosh urugʻlardan sir saqlab xattoki kōchaga chiqarmaydilar, mehmonga ham olib bormaydilar. Farzand tarbiyasida qōpol asabiy tarbiyaviy ishlarni olib borishda meyoriy chegaralarning yōqligi boladagi mavjud kamchilikni katta fojia sifatida qabul qilish asosida, qōni-qōshnilardan bolani bekitishga urinishi, bolalariga ruxiy ta'sir yetkazmasligi uchun farzandlarini umumiy bolalar bogʻchasi yoki umumiy ta'lim maktablariga berishni xoxlamaydilar. Aksincha ota-onalar ōz farzandlari bilan

birga bo'lishi jamoalarda turli xil tadbirlarda birgalikda ishtirok etishi bolani o'z sog'lom tengdoshlari orasiga qo'shilib ketishi, xulq-atvorini yaxshilanishiga, ma'naviy shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Sog'lom va imkoniyati cheklangan bolalar o'rtasida do'stona munosabatlar shakllanadi. Imkoniyati cheklangan bola o'z-o'ziga xizmat qilishi mustaqil ravishda yuvinish, kiyinish ovqatlanish kabi talablarni bajarishga harakat qiladi.

Nevrotik holatdagi munosabatlar bolani tashqi muhit muammolaridan himoya qilish doimo xavotirli kayfiyati bolaga haddan tashqari ortiqcha g'amxo'rlik qilish bilan harakterlanadi. Boladagi nuqsonni bartaraf etishga umidsizlik bilan qaraydilar ishonchsizlik hosil qiladilar. Bunday munosabatlar imkoniyati cheklangan bolalarning o'z-o'ziga xizmat qilish malakalarining yoki kech shakllanishiga ijtimoiy hayotga moslashuvining yoki kech shakllanishi moslashuvning qiyinlashuviga, boqimandalik kay-

fiyatida voyaga yetishiga olib keladi. Bunday holat-dagi munosabatlar imkoniyati cheklangan bolalar kelajak hayotiga salbiy ta'sir etmasdan qolmaydi. Ayniqsa, bunday bolalarda axloq madaniyatini shakllantirish, atrofdagilar bilan ōzaro muloqot qilish, hurmat bilan munosabatda bōlishiga hamda ōz tengdoshlari va kattalar bilan munosabatda bōlishiga hamda ōz tengdoshlari va muomala qilish madaniyatini ōrgatish ota-onalar zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Agarda imkoniyati cheklangan bolaning hatti-harakatlarida muammolar bōlsa, masalan, bola haddan tashqari asabiy ya'ni giperfaol bōlsa darxol tegishli mutaxassis shifokor bilan maslahatlashish tavsiya etiladi. Nuqsonli bolani tarbiyalash jarayonida uni qaysi holatda bōlishidan qat'iy nazar u qanday bōlsa shundayligicha qabul qilish lozim.

(Psixosomatik) holatdagi munosabatda bolaga har ikkala nevrotik va avtoritar uslubda munosabat kōrsatiladi. Ya'ni, ota-ona

nogiron bolaga ham haddan tashqari ğamxŏrlik qiladi, ham bolaning imkoniyatini chegaralaydi. Bunday munosabat bolaning boshqalarga qaramligini ortishiga ijtimoiy jamiyat haqidagi tasavvurlarining yanada ortib borishiga nuqsonlarning chuqurlashib ketishiga olib keladi. Nuqsonli bolaning tevarak atrofdagilar bilan kŏproq muloqotda bŏlishi uning kelajakdagi ijtimoiy hayotga tayyorlanishiga zamin yaratadi. Mashhur psixolog L. S. Vigotskiy "Bola tug'ilgan kunidan boshlab ijtimoiy mavjuddir.", deb tasdiqlagan edi.

Bola uchun dastlabki tarbiyachi ota-onadir. Ota-onaning farzandlari bilan ochiq va samimiy munosabatlarni ŏrnata olishi muhimdir. Bolaga tarbiya berish ŏqitishga nisbatan qiyinroq vazifa hisoblanadi. Chunki tarbiya ishi murakkab va juda uzoq muddatni talab qiladigan jarayondir.

Meyordagi oilaviy munosabatlarda ota-ona nogiron farzandiga avvalo shaxs sifatida qaraydi. Uning kamchi-

ligidan uyalishi qŏrqish, xissida yashamaydi. Mutaxas-sislar bilan doimiy hamkor-lik ŏrnatishga intiladi. Muta-xassislar maslahati va kŏr-satmalariga amal qiladi. farzandining kelajagiga ishonch xissi bilan yashaydi. Bunday holatdagi munosabat asosida boladagi mavjud nuqsonni erta aniqlash, samarali kor-reksiyalash va ikkilamchi nuqsonlarning oldini olish imkoniyatlarini paydo qiladi.

Imkoniyati cheklangan bolalar va ularning ota-onalari ŏrtasidagi munosabat-larni yaxshilash bu muno-sabatlardagi mavjud nuqson-larini anglaydilar yoki e'ti-bor bermaydilar shuning uchun ota-onalarning nogi-ron bola va uning ŏziga xos xususiyatlari, oilada ol-ib borilayotgan korreksion-pedagogik ishlar mazmuni haqidagi bilimlarini oshirish oilalardagi psixologik muhiti-ni yaxshilash bolaga me'-yordagi oddiy munosabat tarzida qarashga ŏrgatish imkoniyati cheklangan bolalar-ning kamchiliklarini samara-li korrekstiyalashga bilim kŏnikma va malakalarini oshirishga, kasb-hunar ŏrgatish-

ga soğlom tengdoshlarga tengdoshlarga tenglashtirishiga, jamiyatga moslashtirishga yuqori samarali ta'sir etadi.

Oilada tarbiya yaxshi yo'lga qo'yilgan taqdirda nuqsonli bolalarning bilim doirasining kengaytirish, bilish faoliyati, fikrlash qobiliyati va nutqni rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Har kuni muntazam o'yinlar, maishiy mehnat, sayr qilish amaliyoti sababli ko'zi ojiz bolalarda bo'shliq masofa haqida tasavvurga ega bo'lib bo'shliqda chamalash ko'nikmalarini egallaydi.

Oilada jismoniy yoki ruhiy umuman olganda nuqsonli bolani har tomonlama rivojlantirish maqsadga muvofiq tarbiya mazmuniga jismoniy, aqliy, ma'naviy, madaniy, mehnat, estetik va iqtisodiy, ekologik, jinsiy, huquqiy tarbiyaga kiradi.

Oilada jismoniy tarbiyaning asosiy maqsadi – milliy qadriyatlar, an'analar bolaning sog'ligini mustahkamlash, uning tana a'zolarining chiniqtirishdan iborat. Qo'yilgan maqsadni amalga oshirish tadbir-

lari poliknika, psixonevrologik dispanetseri, reablitatsiya markazlari maktabgacha tarbiya muassasalari, umum ta'lim maktab va maxsus muassasalar shifokorlari tomonidan belgilanadi.

Bola va ŏsmirlarning sport turlari bilan uzviy shuğullanib turishi ularni mutassil jismoniy rivojlantirib camchiliklari korreksiyalabgina qolmay balki ularning axloqiy irodasini kuchli bŏlishiga ŏz kuchiga xosil qilish xususiyatlarining shakllanishiga ijobiy ta'sir kŏrsatadi. Nuqsonli bolaning oilada tŏğri tarbiyalashi harakatining buzilishi kŏrinishidagi qŏrquv va eshituvning buzilishidan kelib chiqqan ikkilamchi asoratlarining oldini olishga va bartaraf qilishga imkoniyat beradi.

Nuqsonli bolaning axloqiy tarbiyasida oilaning ahamiyati ulkandir. Bunda bola bilan oila ŏrtasida ŏzaro munosabat bir-birini tushunish munosabatlarini ŏrnatish alohida ahamiyatga ega. Oilada bolalarni notŏğri tarbiyalash natijasida boshqalar harakatining tub mazmuni anglamasligi tufayli ularga

nisbatan ishonchsizlik va yoxmolik xissiyoti tuyiladi. Ba'zida atrofdagilarga nuqsonli bolalar yakkalashga, yolğizlanishga intiladigan ba'zida ğazabli munosabatda bŏladi. Bunday bolalarning diliga tŏğri yŏl topish muhim ahamiyatga ega.

Mehnat eshitishda nuqsoni bŏlgan zaif eshituvchi kŏzi ojiz, zaif kŏruvchi aqliy qoloq va nutqida buzilishlarga ega bolalar tarbiyasida muhim korreksion ahamiyatga ega. Oilada eshitishida nuqsoni bŏlgan qanday bolaning hatto nuqsonli bolaning ham ŏz vazifasi bŏlishi kerak. Bolaning har bir yaxshi bajarilgan ishi uchun rağbatlantirish, ishini yomon bajargan paytlarda ham unga yordam berish lozim. Oila va maktab nuqsonli bolalarga axloqiy, jismoniy, aqliy, ma'naviy tarbiya berish jarayonini bajarishda bir xil talablarni amalga oshiradi.

Oilada tŏğri tashkil etilgan tarbiya jarayoni nuqsonli bolarda ma'naviy va sonli xislatlarini, ularning ijobiy tushunchalarini, dunyoqarashini shakllantirish, xulq-atvor

madaniyatini, mehnatkash odamlar ŏz vazifasiga tŏgri munosabatda bŏlishini tarbiyalaydi. Estetik tarbiya - tarbiyaning ajralmas qismidir. Oila maktab kabi gŏzallikni xis qilishga, uni barpo etishda ishtirok etish vazifalarini tarbiyalash estetik normalarga muvofiq holda tutishni ŏrganishi shart.

Bola kattalarga taqlid qilib bir qator ishlarni bajaradi; ŏyinchoqlarni yigishtiradi gullarga suv quyadi, dasturxon yozadi va xokazo.

II. 2. Kōzi ojiz bolalar tarbiyasi.

Oilaola ota-onalar kōzi ojiz bolani korreksion tarbiyaviy ishini olib borish jarayonida dastlab bolani saqlanib qolgan analizatorlarini rivojlantirish xis qilish sizish organlarini shakllantirish lozim. Bunda nutqning ahamiyati muhim rol ōynaydi. Atrofdagilar bilan nutqiy muloqotda bōlish orqali kōzi ojiz bolalarning sōz va harakati orasidagi bog'lanish mustahkamlanadi. Sezish, eshitish yordamida bola mustaqil harakat qilishni ōrganadi. Kōzi ojiz bolalar bilan ota-onalar va tiflopedagoglar ta'limiy-tarbiyaviy ishni olib borishi jarayonida bolaning yoshi, individual xususiyati va imkoniyati e'tiborga olinishi kerak. Bunda pedagog va ota-ona bolani kōrish qoldig'ini korreksiyalash uchun maxsus tiflopedagog tiflotexnikadan foydalanishi tavsiya etiladi. Kōzi ojiz bolalar odatda narsa va buyumlarni paypaslab kōrish orqali atrofdagi narsalarni idrok qila oladilar. Ularda saqlanib qolgan analizator faoliyati as-

osida turli kŏrinishdagi idrok rivojlanadi.

Ota-onalarning faol va muntazam shuğullanishi tufayli kŏzi ojiz bolalarning nutqi idrok qilishi, tafakkuri rivojlanib boradi. Bolada tashqi muhit narsalarini va hodisalarini haqida tŏğri tushunchalarini jamlashini ta'minlash uchun sezgi organlarini har tomonlama rivojlantirish zarur.

Zaif kŏruvchi bolaning oilada aqliy tarbiyasi, kŏruv nuqsoni sababli sezgi orqali tashqi muhitini xis qilish yetishmovchiligini tŏldirish zarurati bilan boğlangan. Biroq, bu holda bosh rol kŏruv analizatorida saqlanib qoladi. Shu sababli ota-onalarning asosiy vazifasi bolaning tashqi muhitdagi narsalarni kŏrishini yengillashtiradigan maxsus optik moslamalar - kŏzoynak, linzalar yordamchi yoruğlik vositalaridan foydalanishini ta'minlaydilar.

Kŏzi ojiz va zaif kŏruvchining buzilishi tabiatdagi sadolar, musiqa eshituvi orqali estetik qabul qilish xususiyatlarini chegaralaydi.

Oila a'zolaridan birining

telivizor, kino, teatrdagi kõrsatuv va tomoshalarni kõzi ojiz bolaga sharxlab berish muhim õrin tutadi.

Kõzi ojiz bolaning tarbiyasi va uning ytimoiy hayotga moslashishiga oid kõmaklashuv mashqlarini ilk yoshdan boshlab olib borish maqsadga muvofiqdir. Kõzi ojiz va zaif kõruvchi bolalarda qoldiq xususiyatlarni saqlash, ota-onalardan alohida é'tiboran talab qiladi.

Ular bilan quyidagicha mashqlarni ota-onalar va har bir oila a'zolari bajarishlari mumkin.

Dastlab bolani tovushlarni qayerdan kelishini aniqlash, qolini chõzishga, boshini tovush kelayotgan tomonga qaratishga õrgatish;

Tovushlar yordamida atrof-muhit oraligini farqlash;

Qõl sezgilarini rivojlantirishni õrgatish uchun buyumlarni (predmet) paypaslab topish shakllarini (yumshoq, qattiq, uzun, qisqa, past, baland, issiq, sovuq) his etish, tasavvur qilishga õrgatish.

Bolani mustaqil ravishda orqasidan qorniga aylanib olishga va emaklash hamda

mustaqil turishga ōrgatib borish;

Juvarak atrofdagi muhitda erkin yurish chopish, sakrash va narsalarni uzoq masofaga otishni ōrgatish.

Har xil ōyinchoqlar qōgʻirchoqlar misolida gavda qismlarini topishga narsani olmoq uchun qōlni chōzishga va ōz-ōzini xizmat odobiga kōniktirish.

Bolani jismoniy chiniqtirish, mehnat qilishga yōnaltirish, estetik didini shakllantirish.

Bola bilan olib borilgan turli harakatli ōyinlar, ishlar uchun jismoniy a'zolarini rivojlantiradi, nuqsonni yengillashtirish jismlash qobiliyati tafakkur va nutqiy qobiliyatini rivojlantirib boradi. Kōzi ojiz bola ikki yoshdan boshlab narsalarni bilishga qiziqishi juda uz rivojlanadi. Kōzi ojiz bola sogʻ bolalarga nisbatan 5-6 yoshidan predmetlarni farqlashni ōrganadi. Ayniqsa, kōzi ojiz bolalarni relefli rasmlar bilan tanishtirish orqali sezilarli ijobiy natijalarga erishish mumkin. Zaif kōruvchi bolalar esa sezgi orqali tashqi muhitni idrok etadi.

Dilada kun tartibiga kiritilgan turli mashgulotlarning ketma-ketligi bolaning ochiq havoda yurishi sayr qilishi öz vaqtida ovqatlanishi, gigienik qoidalarga uyqu va boshqalarga qat'iy rioya qilishi bolaning jismoniy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi

II Eshitishda nuqsoni bor bolalar tarbiyasi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan, zaif eshituvchi bolalar ko'pincha meningit kasalligidan song eshituvchi butunlay yoki qisman yoqotgan bolalarda ko'pincha qadam tashlashda qiyinchilik bo'ladi! ular osongina qavda muvozanatini yoqotadilar, oyoqda mustahkam tura olmaydilar. Eshitish organi (quloq) zaif bolalarning og'zaki nutqini rivojlantirishda oilaning yordami alohida ahamiyatga ega. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarning ota-onalari oilada tuzatish ishlarini erta boshlashning ahamiyatini tushunish lozim.

Shuni qayd etish lozimki eshitmaydigan va zaif eshituvchi bolalarning nuqsonlari 2-3 yoshgacha tuzatilsa, bolaning tuzalishida umid qilsa bo'ladi aks holda bola gapirmaydigan bo'lib qoladi ular atrof olamdagi ovozlarni qabul qila olmagani-dek atrofdagilar bilan muloqotga kirisha olmaydi va buning natijasida umumiy rivojlanishdan ancha ortda qoladi. shu sababli yaxshi eshitmaydigan bolalar bilan korreksion ishlarni barvaqt

boshlash tavsiya etiladi. Ota-onalar ilk yoshdagi bolalardagi umumiy va nutqiy rivojlanish qonuniyatlari bilan tanishishlari kerak. Bunda eshitadigan va eshitmaydigan bolalar rivojlanishi uchun dastlabki 2 - 3 yosh ham katta ahamiyat kasb etadi. Aynan shu davrda atrof olamni idrok etishni rag'batlantiruvchi muhim muloqot shakllanishini nutqni tushunish, uning ritmik, intonatsion va ovoz jihatlari shakllanishi ota-onalar bilishi zarur. 3 yoshdan keyin esa rivojlanishning bu jihatlari shakllanishi ancha qiyin va uzoq vaqt kechadi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan harakatlanishi rivojlantirish mashqlari buyumlar va o'yinchoqlardan foydalanish idrok qilish (ko'rish taktil harakat) ni rivojlantirish, atrofdagi buyumlar va hodisalar bilan tanishish rasm chizish, yasash va qurish mashqlari bo'lishi shart (bu mashqlarni bola 3 yoshga to'lganidan keyingina bajarish mumkin). Shuningdek, eshitishda nuqsoni bo'lgan bolani musiqa asosida tarbiyalash ish-

larini 1 yoshga tōlganda boshlash kerak. Bolani umumiy rivojlanishi uning ishtirok qilishini rivojlantirishga bog'liq bōlib nutqning rivojlanishiga zamin hozirlaydi. Boshqa tomondan esa, bunday mashg'ulotlarni ōtkazish jarayonida kōplab nutqni rivojlantirish materiallari qōllaniladi va bola ularni asta-sekin ōzlashtirib boradi.

Bola nutqini va eshitishini rivojlantirish ishlarini olib borishda nutqni-eshitish muhitini yaratish kerak; bunda bola bilan eshitish asbobi yordamida doimo nutqiy muloqot qilinadi. Ilk yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirish ishlari: kattalarning yuzlarini kuzatish, ularning moddiy va nutqiy harakatlariga taqlid qilishga ōrgatish, gapirishga ehtiyoj sezishni shakllantirish, sōzlar ma'nolarini tushunishni rivojlantirishga yōnaltiriladi. Bu mashqlar uzoq davom etadigan tizimli ishlar bōlib ular kun davomida bola bilan muloqotda, shuningdek, mashg'ulotlar vaqtida ōtkaziladi.

Eshitishda nuqsoni bōlgan bola nutqni rivojlantirish ishlari uning ilk yoshdagi

bola nutqi 2-3 yoshida bu ishlar sur'ati ancha faollashadi. Bolani harakatlanishi yoki o'yin jarayonida ota-onalar uning nutqiy muloqotini to'g'ri tashkil qilishi kattalar nutqini tushunish va bolaning o'zini shaxsiy nutqini shakllantirish lozim. Bu davr meyorida ishitadigan va eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining rivojlanishi uchun ham o'ta muhim davrdir. Shu davrdan boshlab bola turli buyumlar va hodisalarni farqlab ularning nomlarini ular bilan bog'liq harakatlarni bilib boradi. Doimo tuzilishiga ko'ra sodda gaplardan foydalanilsa, bola ulardan eng ko'p (ber, ol, i, yugur va. b) ahamiyatini tushunishga o'rgatish muhim, chunki bu so'zlarni tushunish ulardan foydalanishda juda qo'l keladi. Mashg'ulotlar mobaynida narsalar va o'yinchoqlar bilan o'ynash, rasmlarni tomosha qilish o'yinchoqlar yordamida kichik hikoyalari aytib, ko'rsatib berish kabi turli jarayonda so'zlar va jumlalar miqdori ko'paytirib boriladi. Mashg'ulotlar tizimli o'tkazilsa, bola 2 yoshga to'l-

ganda nutqning og'zaki va yozma shakllari ham shakllanib boradi. Og'zaki nutqni yanada mustahkamlash, o'qishni erta o'rgatishda zarur bo'lib, ular natijasida eshitishda nuqsoni bo'lgan bolaning so'z va nutq zahirasi boyiydi. O'qishni o'rgatish ishlarini boshlashdan avval, ota-onalar surdopedagog bilan batafsil maslahatlashib olishlari lozim shug'ullanishlari, bolaning bolalar jamoasida bo'lishlarini ta'minlashlari o'qishga qay darajada hozirligi aniqlanadi. Umuman bolaning erta o'qishga o'rganishi uning jadvallarda bosma harflarda yozilgan so'zlar va gaplarni farqlay olishi, ularni mos o'yinchoqlar, buyumlar va harakatlar bilan bog'lay olishining shakllanishiga bog'liq. O'yinlar va mashg'ulotlarda bola asta-sekinlik bilan ba'zi narsalar va o'yinchoqlar, kundalik buyumlarni ifodalovchi so'zlarni bilib boradilar. O'qishni o'rganish sur'ati bolaning yoshi, sensor rivojlanish darajasi, eshitish holati va individual jihatlariga bog'liq. Idrok qilinadigan so'zlar zahirasi ortib borishi bilan ularni yaxshi eslab qolish

va tushunish uchun bolalarga turli harflardan sözlar tuzishni örgatib borish lozim.
Oila bolaga lugat boyligini oshirishda elementar grammatik shakllarni egallashda lab holatidan ögish könikmalarni rivojlantirishda, ishtirok qiladi. va ögishda yordam berish mumkin. Umuman eshitmaydigan eshitishda nuqsoni bölgan bola oğzaki nutqni qabul qilish va sözlarni talaffuz qilishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shunday vaqtda uning yozma shaklidan hamda daktiologiyadan keng foydalaniladi. Ota-onalar bola bilan oğzaki nutq vositasida muloqotda bölishi uni aniq qabul qilinishi haqida ğamxörligi, eshitishda nuqsoni bölgan bolani barvaqt savodga örgatishlari bola uchun aloqa bilish vositasi bölib xizmat qiladi. Bola nutqini shakllantirish uni tevarak-muhit bilan tanishtirish, öyin, mehnat va keyinchalik ögish jarayonlarida amalga oshiriladi.

Yuqorida aytib ötilganidek ota-onalarning asosiy vazifalaridan biri eshitishdan nuqsoni bölgan bolalarda saqlanib qolgan eshituvdan

bolalarning aqli rivojlanishi asosan ularning nutqini shakllantirishda u yoki bu darajada saqlanib qolgan eshituv faoliyatidan keng foydalanish bilan farq qila-di. Shu sababli bolaning eshituvi orqali qabul qilishni har tomonlama, rivojlantirish individual eshitish apparat-laridan foydalanish alohida mazmunga ega bōladi. Bu holda nutqning daktil shakli-dan foydalanish zarurati tu-giladi. Psixik rivojlanishda nuqsoni bōlgan bolalarni aqliy tarbiyalashda uning ōyin, mehnat, ōqish faoli-yatlarini aniq tashkil qil-ish, bolada amaliy mala-ka va kōnikmalarni shakllan-tirish ehtiyojini vujudga kel-tiradi. Eshitishda nuqsoni bōl-gan bolalar kitob ōqishlari-da noma'lum sōzlarning ma'nosini, murakkab gaplar-ning mazmunini anglashda ota-onalarning yordami talab etiladi. Bolaning oilada bōlishi ayniqsa tatil payti-da uning bogchada yoki maktabda olgan bilim va kōnikmalarini ōquv-tarbiya-viy muassalaridagi talablar darajasida mustahkamlash lozim. Tarbiya yaxshi yōlga

qoʻyilgan oilalar tugʻma eshitishda nuqsoni boʻlgan yoki koʻzi ojiz kabi ogʻir nuqsonli bolalar ommaviy maktablarda oʻqib oʻz maʼlumotlarini oshirgach oliy oʻquv yurtlarida oʻqishlarini davom ettirishlari mumkin. Eshitishda nuqsoni boʻlgan va zaif eshituvchi bolalar eshituvning buzilishi ularning koʻruv harakat sferasi bolalarda qandayligi orqali qisman tam va hid bilish xususiyatlari orqali, qisman estetik xis qilishni tashkil etish va xis qilishni chegaralaydi. Nutq rivojlanishini susayishi eshituvdan nuqsoni boʻlgan bolalarning umumiy rivojlanishdagi kamchiliklardan boʻlib ularning qabul qilish xususiyatlarini susaytiradi.

Bunday bolalarda harakatini rivojlantirish uchun ularning jismoniy tarbiya mashgʻulotlari asosida maqsadlardan biri xisoblanadi.

Eshitishda nuqsoni boʻlgan bolalarni shovqinsiz harakat qilishga oʻrgatish zarur, (buyumlarni taqillatmay oʻz joyiga qoʻyish, shovqinsiz qadam tashlash va x.k) Maʼlumki eshitishida nuqsoni boʻlgan bola ilk

ishning asosiy usullaridan biridir. Bolaning anglash qobiliyati hamda nutq va harakatlarni idrok qilish mexanizmlari rivojlanishida eshitib idrok qilishni shakllantirish bo'yicha bajarilgan ishlar ham muhimdir, zero, rivojlanishning ilk yillari eng sezilarli senzitiv davr bo'lib, bu davrda kattalar ovozi tovush chiqaradigan o'yinchoqlarga, ko'rish - eshitish diqqatni qaratish malakalari shakllanadi. Bolaning eshitish qobiliyati rivojlanishning muhim shartlaridan yana biri — eshitish asboblaridan foydalanish bo'lib, u ba'zi hollarda tovushlarni idrok qilishda jumladan, kattalar e'tiborini o'zlariga qaratishda unga qo'l keladi. Eshitish asbobini e'tiborini o'zlariga qaratishda unga qo'l keladi. Eshitish asbobini taqqan bola kattalar bilan muloqotga kirishganidan turli ovozlar eshitishda qiynalmaydi. Atrof muhit bilan tanishish bolaning atrofidagi narsa - buyumlar, ularning xususiyatlari va vazifalari, jonli tabiat hodisalari (gullar, hayvonlar) haqidagi muvaqqat tasavvurlarini shakllantiradi.

Bunda kattalar qilayotgan ishlar, ularning mustaqilatlarini kuzatish; atrofidagi holatga yondashishni o'rganish; uydagi turli narsa-buyumlarni bilish; o'zini tutish odatini o'zlashtirishi muloqotda ularni qo'llanishini qo'llashtirish kerak.

Umuman, atrof muhit bilan tanishish nutq shakllanishining yo'ni narsa-buyumlar va ish-harakatni ifodalovchi so'zlarni anglashtirish, bu so'zlar ishtirokidagi gaplarni tushunish, tengqurlari va kattalar bilan muloqotda mustaqil savol berish va javob qaytarish) asosiy shakllidir. Shu sababli, bu ishlar maktab yoshigacha bo'lgan ishlatishni o'qir bolalarning ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

O'yin faoliyati syujet-rolli o'yinlarni shakllanishiga, unda boshqa bolalar bilan bu qatordagi sharoitni ham, xisobga olish kerak. Turli qismlar va buyumlar bo'laklarini tayyorlashga yo'naltirilardi. Boshqa faoliyat turlari kabi o'yinning ham nutq rivojlanishida o'ziga xos o'rni bo'lib, u o'ynash davomida ishlatiladigan narsalarni nom-

lash, so'zlarni ajratish odatiga-
yetarli belgilash, o'yin chog'ida
tashqi bolalar bilan muloqot-
ga kirishishda ko'rinadi.
Oilada maktab yoshigacha
bo'lgan bolalarning ixtirochilik
qobiliyatini rivojlantirish - bola
rivojlanishining dastlabki bosqich-
larida boshlangan rasm, naqsh
chizish, applikatsiyaga o'rgatishni
davom ettirish bilan ta'riqlar
rasm chizishga o'rgatish yo'lida
uning o'z tasavvurlarini
aks ettirishga, narsa buyumlar-
ni, anvoyi, kattalar yorda-
mida songra mustaqil
yaratishga ularning o'z qiziqish-
ga o'rgatish fonetik metodikadan
tizimli foydalanish orqali rivoj-
lanib borayotgan eshitish-ko'rish
idrokiga asoslanadi. Kun davo-
mida fonetik metodika bo'yicha
5-10 daqiqalik mashg'ulotlar
o'tkazish tavsiya qilinadi, ular-
da tovushlarni nomlash, ular-
ni bo'g'inlab va asosiysi, so'z-
lar gaplarni talaffuz qilish
ishlari olib boriladi. Bunday
mashg'ulotlar jarayonida nutq
o'rtasida nafas olish, ular
bilan nutq sur'ati va
ohangini rivojlantirishga yordam
beradigan mashqlar qo'llaniladi.
Kitobchaga rasmlarni
bolalar boshida kattalar
ishtirokida, keyinroq o'zlari

mustaqil chizishadi. Bunday mashg'ulotlar parvardida bola-da o'qishga qiziqish uyg'otadi. Suratlar tagidagi so'zlar bilan mashg'ulotlar materiallari qo'lda bola kitoblarni muntazam o'qish odatiy va nodatiy matnlarni o'qish, ularning mazmunini tushunish ko'nikmalarining shakllanishiga olib keladi.

Diqqat, tasavvur, og'zaki hotira rivojlanishining muhim vositalaridan biri gapirib berish bo'lish bilib bunda kattalar bolaga qisqa ertak hikoyalarni aytib beradilar. Ko'rsatma tayanch sifatida mazmuni yaxshi tushunish uchun o'yinchoqlar harakatdagi kishilar qanaqalari manzaralardan foydalaniladi. Kattalar ertakni his-tuyg'ularga berilib aytib berishni bolaga ham o'rgatishlari kerak. Uning diqqatini tortadigan tushunadigan tarzda bolaga bitta hikoyani qayta-qayta gapirib berish natijasida o'zi avval hikoyaning ba'zi qismlarini so'ngra yaxlitligicha gapirib berishni boshlaydi. Maktab yoshigacha bo'lgan va undan katta yoshdagi bolalarda yaqiy munosabat ham uyg'onib,

xikoya davomini o'ylab topishlari, keyinroq mustaqil hikoya tashlashlari mumkin. So'z tarkibini mustahkamlash tovush harf tarkibini aniqlashtirish uchun bosma harfli yozuvlar avvalo jadvalchalarda ko'rsatib yodlashtiladi, so'ngra esa ichkar yoddan yozdiriladi. Bolalarni yozishga qiziqish uyg'otish uchun turli metodik usullar: rasmlar, topshiriq, tayyor xattari, eshitish - ko'rish va eshitish orqali yoziladigan diktantlardan foydalaniladi.

Bola nutqining rivojlanishi talaffuz qilishni o'zlashtirishi nutqiy eshitish atrof - olam tovushlari to'g'risidagi tasavvurining kengayishi bilan chambarchas bog'liq.

Maktabgacha bo'lgan davrda bola rivojlanishining erta bosqichlarida tashlangan eshitib idrok qilish bosqichma - bosqich rivojlantirilib davom ettiriladi. Bolalar quloqqa tanish nutqiy materialni farqlash va ko'nishga ya'ni uni eshitishi bilanoq idrok qilishga o'rgatiladi.

xikoya davomini aytib to- pishlari, keyinroq mustaqil hikoya tashlashlari mumkin.

So'z tarkibini mustahkamlash hamda harf tarkibini aniqlashtirish uchun bosma harfli yozuvlar, avvalo jadvalchalarda ko'rsatib yozdiriladi, so'ngra esa ikkin- yuldan yozdiriladi. Bularda yozishga o'rganish uyg'unishi uchun turli metodik usullar: rasmlar, topshiriq, tayyor xattori, eshitish - ko'rish va eshitish orqali yoziladigan diktantlardan foydalaniladi.

Bola nutqining rivojlanishi talaffuz qilishni o'zlashtirishi nutqiy eshitish atrof - olam tovushlari to'g'risidagi tasavvurining kengayishi bilan chambarchas bog'liq.

Maktabgacha bo'lgan davrda bola rivojlanishining ilk bosqichlarida tashlangan eshitib idrok qilish bosqichma - bosqich rivojlantirilib davom ettiriladi. Bolalar qulog'iga tanish nutqiy materialni qayrlash va ton- ishga yo'ni uni eshitish bilan idrok qilishga o'rgatiladi.

Eshitib idrok qilishni ri-vojlantirish ishlari ketma-ketligiga mos ravishda bola-lar ovoz - sekin eshitilishi nolonish sozlarni ham ke-yinroq talaffuz qila boshlay-di. Marsus mashg'ulotlarda, o'yin jarayonida, uyda turli faoliyat jarayonida shakllangan sozlar zaxirasi bu materialni to'liq o'zlash-tirishga asos bo'lib turli sozlar va gaplarning ma'nolari hamda talaffuz shakllarini o'z-lashtirishni shakllantiradi. Eshi-tib idrok qilish bo'yicha ish-lar talaffuz qilish bilan chambarchas bog'liqdir. Qulogqa eshitiladigan barcha material-larni bola og'zaki talaffuz qiladi hamda akkustik qiya-folarni aniqlashtirish jarayo-nida sozlar va gaplarning tovush - bo'g'in va ritmik in-tonatsion shakllari farqlanib aniqlashtiriladi. Shuningdek bu jarayonda bola eshitish asbobi yordamida va asbobsiz qabul qiladigan nutqni o'r-lib beradi. Bunda kar va maktab yoshigacha bo'lgan bolalarga normal balandlik-dagi tovushlarni eshitishda nuqsoni bo'lganlarga esa shi-virlab aytilgan tovushlarni ham eshita bilish o'rgatiladi.

Kar va zaif eshituvchi bolalarda eshitib idrok qilishni rivojlantirish ishlari natijalari mashg'ulot muddatiga qarab har xil bo'ladi.

Oilada eshitmaydigan bolani tarbiyalash va ta'limtirish maktabgacha ta'lim muassasalariga nisbatan anchagina imkoniyatlar yaratadi.

Oilada nutqni shakllantirish eshitib idrok qilishni rivojlantirish ishlari ota onalarning pedagogik faoliyatidagi turli bosqichlarni o'z ichiga oladi va bolaning kundalik faoliyatidagi barcha jihatlarni qamrab oladi.

Agar ota onalar oilada bolani tarbiyalash bosqichasurdopedagoglardan maslahat olib turishsa surdokabinetlar, qisqa muddatli guruhlar, eshitish va nutqni reabilitatsiya qilish markazlarida bola shug'ullanishini nazorat qilib doimiy ko'mak olib borilsa, bu ishlar samaradorligi yanada ortadi.

III bob. Aqli zaif bolalarni tarbiyalashda ota-onalar va maxsus muassasa hamkorligi

III.1. Eksperimental tadqiqot natijalari va tahlili

Biz aqli zaif bolalar nutqini rivojlantirishda ota-onalar va maxsus muassasalar hamkorligini o'rganish maqsadida ota-onalar bilan so'rovnoma o'tkazdik. Buxoro shahridagi 4-maxsus maktab-internatining ota-onalar bilan bilan hamkorligini amalga oshirishni tekshirish holati yuzasidan tuzilgan so'rovnomaga olingan javoblar natijalarini 1-jadvalda aks ettirdik.

Aqli zaif bolalarni tarbiyalashda ota onalar va maxsus muassasa hamkorligini o'rganish

	Savollar	Ota onalarning javoblari: Ha	Yo'q	Bil.
1	Nikohingiz qarindoshlik asosida qurilganmi?	20%	80%	
2	Farzandingizning nuqsoni nasliymi?	70%	30%	
3	Farzandingiz 3 yoshgacha kasalliklar bilan kasallanganmi?	40%	60%	
4	Aqli zaif bolalarning o'ziga xos xususiyatlarini bilasizmi?	30%		70%
5	Pedagog kengash seminarlarida ota onalar majlisida ishtirok etganmisiz	10%	20%	70%
6	Maktabda ota onalar burchagi e'tiborga olinganmi?	40%	40%	20%
7	Maktabda korreksion pedagogik faoliyat bilan tanishganmisiz?	60%	20%	20%
8	Farzandingizni kerakli o'quv vositalar bilan ta'minlaganmisiz?	60%	40%	
9	Maktabning kun tartibi bilan tanishganmisiz?	80%		20%
10	Maktabda farzandingizning og'zaki nutqini o'stirishga oid bo'lgan usul va uslublar bilan tanishtirib borilganmi?	40%		60%

Savollar	Ota-onalarning javoblari: Ha	Yo'q	[illegible]
Farzandingizni maktabda ta'lim olish jarayonida ushbu maktab xodimlari tomonidan berilgan metodik tavsiyalar bilan tanishganmisiz?		[illegible]	[illegible]
Ota-onalar uchun amaliy qo'llanmalar yaratilganmi?	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Maxsus ta'lim muassasalarini ta'lim tizimining vazifalari bilan tanishganmisiz?	[illegible]	3	1
Ota-onalar hamda maxsus muassasa ishlari to'g'ri yo'lga qo'yilganmi?	[illegible]	[illegible]	[illegible]
Maxsus ta'lim [illegible]	[illegible]	[illegible]	
[illegible]		[illegible]	[illegible]

rilmaydi 40 %. ota-onalar birchagi yetarlicha e'tiborga olinmagan deb xisoblaydilar.

Savolnomada ishtirok etgan ota-onalarning 60 %. maktabning korreksion faoliyati bilan tanish bo'lsalar 20 %. buni inkor etadilar 20 %. qisman tanish ekanligini bildirdilar 60 %. ota-onalar farzandlarini kerakli o'quv vositalar bilan ta'minlagan bo'lsalar 40 %. qisman ta'minlaganlarini bildirdilar.

80 %. Ota-onalar maktabning kun tartibi bilan tanish bo'lib, 20 %. qisman tanish emas. Savollarda ishtirok etgan ota-onalarga maktabda farzandlining og'zaki nutqini o'stirishda olib boriladigan uslub va uslubiyatlar bilan tanishmisiz? degan savolga ularning 40 %. to'liq tanish ekanligini 60 %. qisman tanish ekanligini e'tiraf etdilar.

60 %. Ota-ona farzandlini maktabda ta'lim berilgan metodik tavsiyalar bilan tanish emasligini 40 %. qisman tanishligini

aytib o'tdilar 20 % ota-onalarning fikricha, ota-onalar uchun uslubiy qo'llanmalar to'liq yaratilgan, 10 % ota-onalarning fikricha qisman yaratilgan, 70 % ota-onalar yetarli darajada emas degan fikr bildirdilar.

Ota-onalarning 60 % maxsus ta'lim muassasasini ta'lim tizimi uning vazifalari bilan to'liq tanish va bu holat ularni to'la qanoatlantirishni bildirgan bo'lsalar 20 %. ota-onalar bu savolga inkor ma'nosidagi javoblar berdilar, 20 % ota-onalar maktabning vazifalari bilan qisman tanish ekanligini bildirdilar.

60 %. Ota-onalar mazkur ta'lim maskanida ochiq eshiklar kuni bo'lishi bu barcha talablarga to'la javob berishni bildirdilar, 40 %. ota-onalar esa ochiq eshiklar kunida ishtirok etmaganligi uni o'tkazishining maqsadi va mohiyatini bilmasliklarini bildirdilar.

[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] alam [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

[illegible] kata tidak [illegible]
[illegible] tentang [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] kami
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] kami [illegible]
[illegible]

III. 2 Aqliy rivojlanishida muammosi bo'lgan bolalar bilan korreksion-tarbiyaviy va ta'limiy ishlarni olib borish

[illegible]

[illegible]

muvofiqlashtirish kerak. Shundan, [illegible] yutuqqa ega bo'lgan.

Davrda aqliy rivojlanishdan orqada qolgan bolalarga o'qitish tarbiyada [illegible] ning idrok va nutqiy rivojlanishini yaxshi tomonga ancha o'zgartirib boray [illegible] katta maktab yoshida bola ta'lim davrida bosh [illegible] u tomday samara bermasligi mumkin. Shu bilan birga faoliyat turlari jumladan, [illegible] ham shu holat kuzatiladi. Maktab yoshigacha bo'lgan davrda [illegible] konstruktsiya [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] idrok [illegible] hamda [illegible] [illegible] va [illegible] yetakchi [illegible] idrok [illegible] mavjud [illegible] kuzatishda yordam beradi.

Bolaning umumrivojlanishi va kuzatish ishlarida konstruktsiyalashning o'rni yuqoriga. Aqliy rivojlanishidan orqada qolgan bolalarni tarbiyalashda o'yinlar va konstruktsiyalashga tanchalik katta e'tibor qaratish lozim.

Konstruktsiyalash — moslashtirish [illegible] [illegible]

faoliyat turlari yuzaga keladi. U ing oddiy ehtimollar va munosabatlarda atrofidagi borliqni modelga solishga yo'naltirilgan konstruktsiyalash o'yinning aynan shunday yondashuvi uning tashqi faoliyat turlaridan ajralib turadi. Konstruktsiyalash mashqlari maktabgacha yoshdagi bolaning psixik rivojlanishiga o'ziga xos tarzda ta'sir qiladi.

Konstruktsiyalash, avvalo, bolada aqliy va ko'rish sxematik fikrlash elementlari rivojlanishida namoyon, unda narsa buyum bo'r rasmda yaqqol tasavvur. Shaklda kesishda muhim ahamiyatga ega bo'la turib, bir qancha masalan, maydagan bir xil ob'ekt modelini qurayotgan bola esha narsa buyum umuman aksiyasida idrok qila boshlash, idrok qilish sifati cheksiz oshadi.

Konstruktsiyalashga o'rgatish jarayonida bir qator ahamiyatli muammolar, yangilay qurish, konstruktsiyada maydagan bir ob'ekt va uning qismini bilgilashda eng zarur shartlarni aks ettirish

uchun unga nimalar kerak lozim ekanligini qanday bilishi kerakligi tajribasi kerak [illegible] A K ni yetishmaydi [illegible] keladi.

Bu muammolarni hal qilish uchun ayrim maxsus bosqichli muammoli ta'lim bolalarida amalda tatbiq [illegible] ilk bosqichlar (o'yin va nafas chiqarishga asoslangan fazoviy tartiblash, fazoviy munosabatlar o'rganish [illegible] pog'onasi [illegible] mashqlar) shakllanadi. Bu o'yinlar va ularning yordami bilan fazoviy munosabatlarni idrok qilish, tasavvurlarini o'yinlar orqali matematik tajribasida asosan xalq maktab yoshidagi bolalar [illegible] o'yin [illegible] ularni tushunishga [illegible] yangi [illegible] [illegible] [illegible] tasavvurlar shakllanadi. Bu [illegible] fazoviy tushunchalar [illegible] bo'lmasa, [illegible] [illegible] yordamchi munosabatlarda o'yinlarda [illegible] ularning matematika [illegible] shundaylik, fazoviy aylana yangi [illegible] (orientirovka) [illegible]

ait qilidighan ishqa jan-
larni özleshtürüshni qaytilash-
turadi.

Konstruktsiyalashni orgunlash-
turular söz tiyigen rinimu
turup, netijini tiyishlik chi-
lanidighan ishlarni tüzitish,
etikatlarni tehlil qilish, hal-
qilar, yardamchilar, yuqiriqilarni
riyalashturush ishlarni orun-
ki, ezeltel terish we ishqa
lar yurutumalir ayrip xizmet
talap qilidighan tüzüp chiqip
chiqqan kilit chiqit, xarakter
lerni özleshtüridu we bu
uning türlir munasiwetlirini
teri shunilashturushlar we yöt-
teshtürüp yardam beridu.
Shuningdek konstruktsiyalash

uningmu mehnet qilish ke-
nimalar körüsh herikit
xuruluntsiyasining ayrilmish-
tin orgunlap yalghan tala-
lar körüsh analizatorlarini
nazaratli usulda ikkala qol-
tilin harakatlanish (bu ilar
uchun jumla söz), raxiyanni
chirighichlar tegiüshi türli
qiyinchiliklarni tartarip il-
ish tamam achun türli
ishning usullarini özleshtür-
ishqa ezgililiki konstruktsi-
yalash mashqalirini we
hala talalar özleshtürülidu
yeni mehnet penikmidarlari
ularning axlaqiy tarbiyesige

yordam beradi.

Bolalarning tanlashi va qobiliyat turlari yuqori samarali rivojlantirish imkoniyatlari muvaffaqiyatligini anglatadi.

Bolalardan tashqari, maqsadli konstruktsiyalashga o'rgatish jarayonida o'yin orqali bolaning psixik rivojlanishiga ijobiy [illegible] ko'rsatadi, imkon beradi va ularning maktabda keyingi ta'lim olishini yengillashtiradi.

Hozirda maktabgacha ta'lim muassasalarida maktab yoshigacha bo'lgan bu sohadagi bolalar konstruktiv faoliyatni shakllantirish ularning mazmuni va tarkibi aniqlangan hamda ta'lim olishning dasturiy talablari ishlab chiqilgan bo'lib, ular shu bosqichdagi bolalarni tarbiyalash va o'qitish dasturida o'z aksini topgan.

Biroq ular hozirgacha bolalarni konstruktsiyalashga o'rgatish amalda yo'q edi. Bu muammo aqliy rivojlanishda orqada qolgan bolalarning ehtiyoji, harakatlanish va aqliy imkoniyatlari cheklanganligi yuzasidan (masalan, ular

tilni ishlashning ilk davr-
larida), va undan ularni
uslubiy yetilmagan qayliqi
tilini ham toliq ikki sat-
hda ular imkoni boricha
aqliy rivojlanishdan orqada
qolgan, maktab yoshidagi
tilgan bolalarga qiziqtirilgan
mashqlarni asos qilib olishlari
muyyonida mumkin bo'ladi. Shuning-
dek konstruktsiyalarga o'qi-
tishlarga qiyinchiliklardan
yana bir maktabgacha
ta'lim muassasalarida aqliy
rivojlanishdan orqada qolgan
va normal rivojlanayotgan
bolalar tilini ishlash davr-
larlarida "konstruktsiyalash"
ta'limlari bir biridan ancha
farq qiladilar. Masalan:
bolalarga ta'lim berish ish-
larida qog'oz, latta, material-
lar, plastilin va rasmlar
tilini ishlash pa... bu
esa alohida maktabgacha
ta'lim muassasalarida ham
doim ishlar olib borish
"bir minut" ta'limi
"kiritilgan konstruktsiyalash"
ta'limlari esa asosan bir
xil qurilish materiallari
bilan ishlanadi. Konstrukt-
siyalash bo'yicha ta'lim
dasturining ikkinchi yarmi-
da bolalar ...
narsa ... qurilish ...

qoniqarli o'rgatiladigan o'yin choqlar, turli manzaralarni yasash va h.k.) qo'shimcha qilingan edi, ular bolalar-da idrok va hayajon ta-nish tuzilishi va usulini tanlashning shakllanishiga yor-dam berardi. Bolalar ko-nstruktorda real narsa ta-svir va uning tik-tikligi tasviri o'rnida turgan ta'lik likni yuzaga keltirish uchun paydo bo'layotgan qurilish, g'ayrat shakllarni konstruktsiyalash mashqlari yig'indisi rivojlanishi uchun modellarni namunaga qarab konstruktsiyalash va ancha murakkab bo'lmagan va rasm ko'rsatma yordamida tayyorla-nadigan mashqlar kiritilgan.

Shuningdek rivojlanish-dan orqada qolgan bolalar uchun konstruktsiyalashni o'rgatish jarayonida sensorli tarbi-yalash ishlari ham ta-shkil topgan qilingan turlarda narsa tuzilishining shakli, rang-lari va hajmidagi farqlanishi-ni idrok qilishga yordam be-radigan maxsus mashqlar o'yin-lar kiritilgan; o'yin va mashqlar ya'ni anchagina mu-rakkab jihatlari turlarini tayyorlashda ma'lum ahamiyat-ga ega maxsus sensorli

yaruyanlarni shakllantiradi-
gan namunaliy konstruktliyga
doskada ulchaklar uchun ton-
ladi.

Xulosa

Har qanday imkoniyati cheklangan bolaga oilada ilk yoshidan e'tibor berib undagi nuqsonlarni bartaraf etish, tarbiyalash, davolash va korreksion pedagogik amallarni bolani nuqson turiga ko'ra qilloy bilishi va o'quv metodik adabiyotlardan foydalanib muntazam ravishda maktabgacha va maktab ta'limiga tayyorlab berilsa, keyinchalik bu bolalar maxsus ta'lim tizimida chiqarilmasdan qolmasdan balki ular barcha tengdoshlari qatori umumta'lim tizimida ham o'qish imkoniyatiga ega bo'ladi. Farzandlarimizning kelajakda sog'lom – barkamol, komil inson bo'lib etishishi o'z qo'limizda.

Bunday hamkorlikning zaifligi tufayli ayrim rivojlangan mamlakatlardagi kabi nogiron bolalarni oila sharoitida o'qishdan xayrli ish tizimi respublikamizda kamdan-kam qo'llanilmoqda. Bu faqat maxsus ta'lim muassasalarining vazifasi bo'lib qolmay balki davlat va jamoatchilik doirasidagi eng muhim va savobli ish bo'lmog'i lozimdir.

Jahon miqyosidagi tavsiya etilayotgan integratsiya inklyu-

zu: muntazam ta'limni joriy qilish yo'li, ayrim nogironlarni sog'lom talabalarga biriktirib o'qitishni tashkil qilish yo'l yo'riqlarini aniqlash haqida ehtiyojga aylanmoqda.

Jamiyatning imkoniyati cheklangan shaxslarga g'amxo'rlik ko'rsatish zamonida ularni o'qitish, ma'naviy, axloqiy rivojlantirish va sog'lomlashtirish ishlari borat. Ko'pgina mamlakatlarning mutaxassislari imkoniyati cheklangan shaxslarni ayniqsa bolalarni o'qitish reabilitatsiyasini belgilash, o'qitish haqida jalb qilishtirish, ish qobiliyatini tiklash va sog'lom jamiyatga tayyorlashning samarali dasturini ishlab chiqish yo'llarini izlanmoqda. Bu sohada ancha muvaffaqiyat, albatta, bu muammoni hal qilish uchun turli soha mutaxassislari: [illegible], pedagoglar, psixologlar, defektologlar, sport va madaniyat sohasida xizmat ko'rsatuvchi mutaxassislar, o'qituvchi [illegible] va tashkilotlarning hamkorlikda [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] olib borish, [illegible] [illegible] qiyalar

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, O'zbekiston, 1992 yil.
2. "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", - Toshkent, 1997.
3. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni. Toshkent – 1997 yil
4. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. – Toshkent, O'zbekiston, 2011 yil.
5. Karimov I.A. "Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori" Toshkent. SHarq nashryoti-1997 y
6. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi. – Toshkent, 1999 y
7. Karimov I.A. "YUksak ma'naviyat – engilmas kuch" Toshkent – 2008 yil
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2014 yil 19 fevraldagi PQ – 2133 – sonli "Sog'lom bola yili" Davlat dasturi to'g'risida"gi qarori.
9. Bola huquqlari to'g'risida konvensiya. Toshkent-1998y.
10. O'zbekiston Respublikasining "Bola huquqlarini kafolatlari to'g'risida" gi Qonun. Toshkent-2007y.
11. Ayupova M.YU. Logopediya. Toshkent-2007y.
12. Mo'minova L.R., Amirsaidova SH.M. va boshqalar "Maxsus psixologiya" O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashryoti. Toshkent – 2013 yil
13. Aytmetova S.SH. Oligofrenopedagogika. Toshkent-1994y.

14. Raxmonova V.S. Defektologiya va logopediya asoslari. Toshkent-1991y.

15. Raxmonova V.S. Maxsus pedagogika. Toshkent-2006y.

16.Mamedov K.K., Soitov M.I., Pulatova P.M. Oligofrenopedagogika asoslari. Toshkent "O'qituvchi"-1994y.

17.Shomaxmudova R.SH., Nurmuxammedova L.SH., To'laganova D.R. Imkoniyati cheklangan bolalarni oilada tarbiyalash., T-2013

18. M.P.Pulatova. Maxsus pedagogika. Toshkent-2003y.

19. Mo'minovaL.R., Nazarova D. Maxsus ta'lim atamalarining izohli lug'ati. Toshkent-2010y.

20. Nishonova SH. Komil inson tarbiyasi. – Toshkent, Istiqlol, 2003 y

21. Nurmuxammedova L.SH. "Oilada nogiron bolalarning nutqiga e'tibor" T-2001 y "Pedagogik ta'lim" jurnali № 1

22. Nurmuxammedova D.A. "Ilk yoshdagi bolalarni rivojlantirish va tarbiyalash". Bola va zamon – Toshkent 2007 № 2. 24-28 b

23. Otavalieva U. "Bola tarbiyasida bog'cha va oila hamkorligi" – T., 1994

25. Shomaxmudova R "Oilada nuqsonli bolalarni tarbiyalash" Toshkent 1999 "Sog'lom avlod" gazetasi.

26. Shomaxmudova R., Nurmuxammedova L.SH. "Imkoniyati cheklangan bolalar bilan ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar" T- 2011

27. Shomaxmudova R., Po'latova N. "Nutq buzilishlari xaqidagi qadimgi sharq va O'rta Osiyoning buyuk mutafakkirlarining qarashlari" – T.: 2011

28. Shomaxmudova R., Mo'minova L.R. "Bog'cha va kichik maktab yoshidagi bolalar nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etish" T: O'qituvchi 1993

29. Shomaxmudova R. "Farzandingizga o'zingiz yordam bera olasiz" Bola va zamon. Toshkent – 2006 yil № 1

30. Shomaxmudova R. "Savol bering javob beramiz" Bola va zamon. Toshkent - 2006 y. № 1

31. SHodieva K. "Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish". Toshkent – 1995 y